

En bondestudent

- ett porträtt av Salix-kungen, Sven Johan Enander

Sten Selander

Genom mina pojkår rör sig en procession av gamla herrar. Femtio, sextio år äldre än jag, som ändå umgicks med mig på kamratlig och nästan jämlik fot. De samlade nämligen växter, och om höstarna kom jag hem från Lappland, Skåne eller Troms med väldiga växtpackar, som de gamla herrarna inte kunde visa maken till. En kväll, det kan väl ha varit 1906 eller 1907, var jag i bytesaffärer uppe hos en av dem, farbror Mårten Sonden, då jungfrun kom in och sade: "Det är en karl därute som söker professorn. Han påstår han är kyrkoherde Enander".

Hennes misstro var fullt begriplig. Ord som flärdlös - eller om man skall vara mindre artig - rustik och ovårdad ger inget begrepp om den persons yttre som farbror Mårten försäkrade verkligen var kyrkoherde Enander. Hans kostym såg ut som om han aldrig hade haft den av sig sedan den för tio år sedan kom från sockenskräddaren hemma i Lillherrdal; hans kängor spred en stark lukt av smorläder; hela den lille gubben med de gråa, hängande mustaschern verkade mycket mer timmerflottare än prästman. Min häpnad steg då han visade sig kunna långt mera botanik än farbror Mårten och jag. Ty jag hade aldrig hört talas om Enander. Vid det laget hade han ännu inte blivit riksbekant som "Salixkungen"; varken hans studie över Salixarterna i Linnes herbarium, det enda större arbete han publicerade, eller hans exsickat av skandinaviska Salices hade ännu givits ut, och tills vidare var han mest känd som en av de första kvinnosaksmännen i riksdagen och en bland de originellaste riksdagsgubbar vårt land producerat.

Mig föreföll han urgammal som ett bergtroll vid detta enda sammanträffande. I själva verket var han omkring sextio och hade alltjämt sina märkligaste och mest äventyrliga upplevelser framför sig. Till 1912, då han fyllde 65 år, inskränkte han sin jakt på videarter till Europa, inklusive Kolahalvön och arktiska Ryssland. Men sedan gav han sig ut på allvar; och det dröjde ännu sexton år, innan han på sin sista botaniska expedition, då han vid över åttio års ålder bl a besökte Alaska och Aleuterna och besteg Mt Albert i östra Canada efter en kanotfärd på tre dygn, omkom av kolosförgiftning i Victoria vid kanadensiska stillahavskusten. Under mellantiden hade han hunnit med att resa jorden runt med avstickare till Japan och fjällen öster om Bajkal; företa tre expeditioner till Sibirien och Centralasien, varunder han bland annat överraskades av det första världskrigets utbrott i gränstrakterna mot Nordkina och tvangs att ta sig hem längs Jenisej och sjöledes utmed sibiriska ishavskusten; lida skeppsbrott på Grönland och räddas av danske kungen i egen hög person; och mycket annat som inte kan redovisas i en tidningsartikel. Att han, som legenden påstår, genomförde sina väldiga resor utan att behärska andra språk än svenska och latin

verkar otroligt men kan gott vara sant. Egentligen vore det inte märkvärdigare än att han gjorde sina expeditioner praktiskt taget utan pengar: lönen som kyrkoherde i en fattig fjällsocken var ju inte överväldigande och forskningsrådet och dess anslag var inte ens påtänkta. Men det gick ändå. In i det sista åkte han tvärs igenom Sibirien eller Nordamerika i tredje klass sittvagn; han bodde på luffarhotell och sjömanshärbärgen och åt på de billigaste syltorna; sällan eller aldrig kostade han på sig bärare eller vägvisare; och sitt fina te, hans enda lyx, kokade han själv. En gång, då han var bortåt sjuttio år, tog han hyra på en lastångare för att klara sig hem. Med hans envisa målmedvetenhet är det inte underligt att han blev världens främsta auktoritet på Salix och gjorde Lillherrdal i Härjedalen till Sveriges mest bekanta ort - n.b. bland salicologerna.

Denne senfödde själsfrände till Osbeck och andra vittbefarna kyrkoherdar och botanister bland Linnes apostlar måste ju fångsla ens fantasi. Naturligtvis var han till börden smålänning och bondpojke, annat vore otänkbart. Men stort mer visste åtminstone undertecknad inte om hans bakgrund förrän jag råkade få i händerna några självbiografiska anteckningar som Enander dikterade för globetrottern och författaren Georg Dahlin under sin sista resa över Atlanten.

Den lilla skissen - åtta små maskinskrivna sidor - omfattar bara Enanders barndom och första ungdom. I sin knappa saklighet är den ändå ett ganska märkligt och på sitt sätt gripande dokument, som också gör berättaren mer begriplig. Och ett kort referat kan vara försvarligt som ett stycke bildningshistoria från ett annat, bistrare, Sverige än det nutida folkhemmet.

Sven Johan Andersson, som Enander ursprungligen hette, föddes den 29 december 1847 i Torsås i Kalmar län som son till bonden Anders Jonsson och Anna Maria Olsdotter. Föräldrarna var ursprungligen smått förmögna, och från sina tidiga barnaår har han inte att berätta om svårare prövningar än hotet från karbasen, som hans mor alltid hade till hands bredvid spinnrocken, och vedermödorna under sin första skolgång. Folkskola fanns inte i den trakt i Blekinge där familjen då bodde; men när socknen fick besök av en student, en överliggare på bortåt femtio år med namn om sig att fort lära barn läsa, upplät Anders Jonsson ett rum i sin gård till skolsal med studenten som lärare. Några böcker utom katekesen och psalmboken hade dock varken läraren eller sockenborna, och därför fick studenten låna ihop gamla protokoll och andra handlingar hos bönderna, och ur dessa dokument med deras tyska skrivstil lärde sig barnen bokstäverna "med mycket plugg och mera stryk". Anders Jonsson, som tydligen var en orolig ande, sålde emellertid gården i Blekinge då Sven Johan var sju år och flyttade med familjen till Kalmartrakten, där han arrenderade några gårdar under Värnanäs. Här fick Sven Johan gratis gå i en privat "herrskaesskola", där "de unga fina fröknarna" dessutom hjälpte honom "tillrätta i konsten att uppträda som herreman". Glädjen blev dock inte långvarig. Arrendet bar sig inte, familjen flyttade till en nyinköpt gård i Torsås, och den tioårige Sven Johan, som skulle få fortsätta i sin fina skola, lämnades ensam kvar i en av de tomma arrendegårdarna. Modern hade lärt honom att nödtorftigt stoppa sina strumpor, lappa sina

kläder och laga sin mat, och under några månader hushållade så pojkvaskern på egen hand. Men i längden gick det inte, och han följde efter till Torsås, där han kom i folkskola och konfirmerades.

Då han var femton år, sålde fadern också den nya gården och återvände till Värnanäs. Köparen gick dock i konkurs, och Anders Jonsson förlorade allt han ägde och hade; från att ha varit någotsånär välbärgad blev han "fattig, mycket fattig" och fick försöka dra sig fram som småskollärare och skomakare. Sven Johan måste ta plats som dräng hos en boende i närheten. Här sattes han att hugga famnved. Arbetet började klockan tre på morgonen och varade till sena kvällen, och lönen var femtio öre för en gammalfamn björkved huggen från roten. Han brukade hinna med en famn om dagen, men då måste han ta i så att han spottade blod av överansträngning. Efter ett år hade han sparat ihop femtio kronor. Med det kapitalet på fickan och de paltor han använt i arbetet, hoplappade av modern, gav han sig av till Kalmar för att studera till präst.

Första året gick han i lancasterskolan. Logi fick han hos en gammal brandvakt där han för en krona i månaden hyrde en säng i det kök som utgjorde familjens hela bostad. Maten bestod av potatis och salt sill utom de dagar hans lärare inte orkade äta upp sin middagsmat och gav honom resterna. Samme lärare skänkte honom ett par gamla stövlar, och stadspastorn och en gymnasist hjälpte honom med lektioner. Ett år senare kom han, sexton år gammal, in i tredje klass i läroverket.

Där fick han order av rektorn att byta namn; Andersson passade inte en studerad karl. En av lärarna föreslog Einander. Men rektor Sjöbring dekreterade att det var tyska och att pojken istället skulle heta Enander liksom biskop Enanderhjelm, vars porträtt hängde inne på rektorsexpeditionen, och tillade en kärv order att han skulle sköta sig lika bra som sin namne. Lika höga kyrkliga värdigheter nådde han ju ingalunda, men 58 år senare satt hans porträtt ändå bredvid herr biskopens och superintendentens.

De femtio kronorna var vid det laget slut och hjälpen hemifrån nästan obefintlig. Familjen blev allt fattigare, och modern kunde bara någon sällsynt gång sända sin pojke en slant, fast hon tog tjänst hos en fiskare som sillrensenska. En gång, då han var nitton år och hade kommit upp i femte nedre, förtjänade han fem kronor på att långfredagen och påskdagen predika hemma i Halltorps kyrka. Eljest drog han sig fram genom att läsa läxor med skolkamrater för två öre i timmen. De inkomsterna räckte inte ens till sill och potatis: mestadels levde han på en halv vörtbulle om dagen, och även den måste han ibland ta på kredit. Så småningom fick han dock matdagar, en middag i veckan, hos rektor Sjöbring och senare en matdag hos biskopen. De var välbehövliga: första gången han kom in till det dukade bordet hos rektorns hade han inte smakat mat på flera dagar och svimmade av hunger och sinnesrörelse.

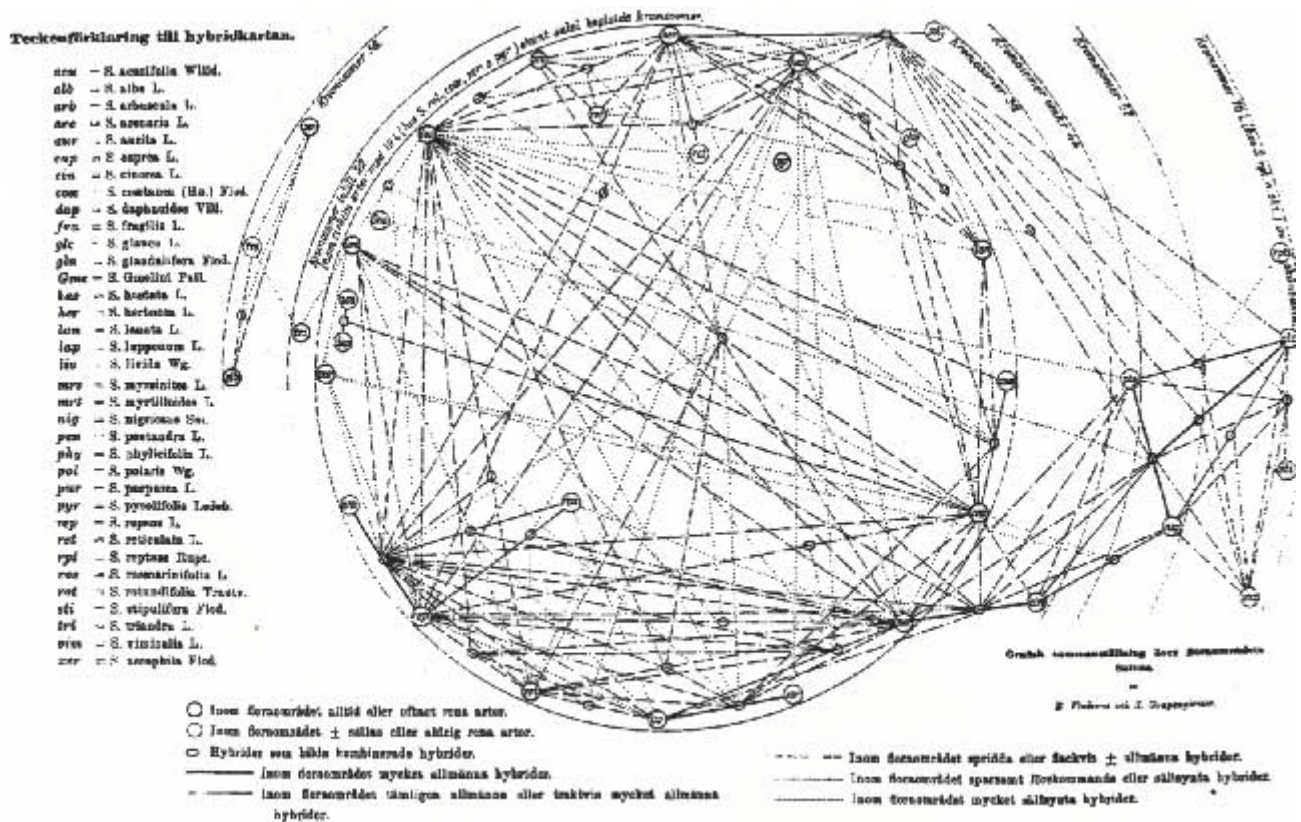
Värst var det ändå med böckerna. Enander ägde inga skolböcker själv utan måste låna kamraternas, och den mesta läxläsningen fick ske under morgonbönen och rasterna. Till slut, när han var tjugotre år, hade han svultit sig fram till

studenten. När han var uppe i examen visste han ännu inte att hans mor hade dött samma dag: Hon hade fått lunginflammation då hon seglade upp med sill från Torhamn till Kalmar, och undernörd och utsliten som hon var dukade hon hastigt under. Enanders studentmössa var dyrt betald, inte bara av honom själv.

Fortsättningen på hans krönika blev densamma som många andra bondestudenters. Han for till Uppsala med ett studiekapital av sexhundra riksdaler, som han fick låna av en morbror. Åren där blev många, eftersom hans studier oupphörligt måste avbrytas då han för brödfödans skull tvangs att ge sig ut som informator eller predikobiträde. Först 1883, då han var 35 år, prästvigdes han och kom till Lillherredal som ämbetsbiträde åt socknens pastor, och 1889 blev han kyrkoherde där.

Därmed hade han hunnit så långt på den prästerliga banan som han någonsin skulle hinna. Och om han inte ägt sitt särdrag, sitt outslitliga intresse för växtvärlden, skulle hans öde ha förblivit lika obemärkt som de flesta andra av de prov på tyst heroism varav de lärda yrkenas historia i vårt land överflödar. Kanske man vågar säga att han hade sin hårda barndom att tacka för att han blev Salix-kungen och kom till Bajkalsjön och Alaska. Det var som skolpojke i Kalmar han lärde sig vad som var förutsättningen för hans underliga levnadsbana: att aldrig ge tappt och att reda sig med mindre än intet.

Sten Selander i Svenska Dagbladet 26 augusti 1950.

Grafiskt klargörande av salixarternas släkterelationer. Ur Holmbergs flora.